

na izvorni arhivski materijal, svojom korektnošću u izvlačenju brojnih, a istovremeno bitnih zaključaka u vezi sa mnogim događajima i sl. Kao sociologu, ponekad mi je nedostajalo nešto od biografskih podataka o glavnim akterima, posebno na strani državnih organa, što

sam nadoknađivao uvidom u druge izvore. U svakom slučaju, Radmila Radić je ovom istorijskom analizom uradila posao bar za tri istoričara.

Dr Miloš NEMANJIĆ

Boro B. Majdanac, *Narodna skupština Srbije*,
Beograd 2001, str. 175

Posleratna srpska istoriografija nije za predmet izučavanja uzimala skupštinski život u Srbiji. Skupštine su, po pravilu, tretirane kao pojedinačne kulise, gde su se održavali manje ili više značajni događaji za politički, ekonomski ili neki drugi društveni život.

U posebnoj smo prilici da čitamo hroniku skupštinskog života od najranijih vremena do današnjih dana. Kad kažem čitamo, mislim na knjigu Bore Majdanca, *Narodna skupština Srbije*, od prvih početaka rada do 2000. godine.

Hronološke odrednice rukopisa mr Bore Majdanca prate najznačajnije međaše u istoriji Srbije. Unutar velikih istorijskih celina, Majdanac uočava specifičnosti manjih perioda koje naznačuje podnaslovima: *Običajne narodne skupštine*, *Srpska narodna skupština* i dr. Specifičnosti skupštinskog života najbolje se uočavaju u dva perioda: prvi, koji ide od 1804. godine do Drugog svetskog rata i drugi, koji označavaju republičke Skupštine posle rata i višestranačke skupštine Republike Srbije (1990-2000).

Kod strukture knjige izdvajamo Zaključak na engleskom jeziku i Prilog „Tabelarni prikaz Skupštine i skupštinskih predsedništva od 1804-2001. godine“. Prvi put su na jednom mestu registrovane sve skupštine, njeni predsednici, potpredsednici i sekretari.

Sadržajem knjige Majdanac je izneo niz nepoznatih činjenica iz skupštinskog života koji u Srbiji traje skoro dva veka. Mnogi od nas nisu znali na primer, da su poslanici do 1918. godine, morali biti stariji od 30 godina i da su morali plaćati nešto veći porez od običnih građana. Pošto žene nisu imale pravo da biraju i da budu birane, u skupštinama su sedeli isključivo muškarci i to muškarci čiji je jedan od modnih detalja bilo nošenje brkova. Glasanje u Skupštini bilo je poimence, sedenjem i ustajanjem, kada se odlučivalo o zakonima, a tajno prilikom glasanja o izboru neke ličnosti. Poslanici su se obraćali Skupštini ustajući s mesta i gledajući u predsedavajućeg. Do Ustava 1888. godine, poslanici su birani javno, tako što je birač pred biračkim odborom glasno označavao svog kandidata. Od te 1888.

godine, uvedeno je tajno glasanje kuglicama koje je zadržano sve do 1953. godine.

Majdanac navodi zanimljiv podatak da je poslanička dnevnicica decenijama, sve do 1918. godine, bila 15 dinara, zatim da su pri otvaranju i zatvaranju skupštinskih sednica poslanici bili dužni da nose jednoobrazno svečano narodno odelo domaće proizvodnje, a imali su i poseban znak kako bi, kao predstavnici naroda, bili prepoznatljivi i koristili svoja prava. Pretvarajući hronologiju skupštinskog života u hroniku istog tog života, Majdanac navodi niz podataka iz delatnosti samih Skupština. Tako saznajemo da je prvi zakon o Narodnoj skupštini Srbija dobila na Svetoandrejskom zasedanju 1859. godine. Pre toga one su održavane kao ustanove običajnog prava. Nosile su naziv „opšta sobranija” i za vreme Prvog i Drugog srpskog ustanka održavane su pod vedrim nebom. Po svojoj strukturi mogle su biti velike i male (obične). Jedna tako velika običajna Skupština od 3. februara 1835. godine po starom kalendaru, donela je i prvi Ustav Srbije, koji je zbog protivljenja velikih sila, pre svega Turske, stavljen van snage. Među kuriozitetima, spadalo je i pravo namesnika iz druge polovine XIX veka da na svaka tri izabrana poslanika imenuju po jednog kojim se praktično poboljšavao obrazovni nivo Skupštine, ali i davala mogućnost da u Skupštinu uđu političke ličnosti po volji vladara. Najviše je poslanika za sve vreme skupštinskog života u Skupštinu dolazilo izborom od strane naroda, po pravilu po administrativno-teritorijalnom principu.

Bilo je perioda u Srbiji kad su Skupštine često raspuštane. U vreme Milana i Aleksandra Obrenovića to je bio naročit slučaj. Za vreme prvog konstituisano je deset, a za vreme Aleksandra šest skupština. Od 1858. do 1912. godine glasači su izlazili 33 puta na birališta, u proseku svakih godinu i po dana.

Veliki istorijski događaji u Srbiji prirodno je da su imali odjeka na parlamentarni život, kao što je isto tako bilo prirodno, da ih mr Majdanac uoči i u svojoj knjizi zabeleži. Navodimo primer dolaska na presto Kralja Petra I Karađorđevića 1903. godine, i dobro uočenu činjenicu autora, da je Kralj prvi put u istoriji Srbije položio zakletvu na Ustav u čijem donošenju nije sam učestvovao. Ovo je značajno posebno zbog činjenice što je te 1903. godine Srbija postala moderna parlamentarna država. Ustav Srbije na samom početku XX veka smatran je za jedan od najliberalnijih ustava Evrope. „Model prevlasti Kralja nad Skupštinom je napušten, a sam Kralj, držao se inače, po strani od političke borbe stranaka”,

U dva veka skupštinskog života u Srbiji bilo je zasjedanja sa različitim uspehom, koje Majdanac diskretno ocenjuje. Tako pored ostalog, za zasjedanje Skupštine od 1. oktobra 1906. do 7. jula 1907. godine kaže da je jedno od „najplodnijih”. Ovo zasjedanje imalo je stenografske beleške od 4.965 strana, Skupština je saslušala 113 kraljevskih ukaza, a predložena su 124 vladina zakonska i druga predloga. Poslaničkih predloga bilo je 47. Članovima vlade postavljene su 224 interpelacije i pismena pitanja, na koje su ministri dali odgovore. Ministrima je upućeno 431 kratko pitanje, dok je pred-

sednik Skupštine odgovarao na 230 pitanja. Nikola Pašić je govorio na ovom zasjedanju 92 puta kao predsjednik Vlade, Stojan Protić 88 puta kao ministar unutrašnjih poslova, Kosta Stojanović 91 put kao ministar pravde. Poslanik Dragoljub M. Joksimović za reč se javio 230 puta, Jaša Prodanović 126 puta, Dragiša Lapčević 118 puta i Aleksa Žujović 112 puta.

Ne treba posebno naglašavati da su skupštinska zasjedanja i poslanici delili sudbinu svoje države tokom Prvog svetskog rata. Albansku golgotu prešao je najveći broj poslanika tako da je Skupština prvi put u istoriji Srbije imala zasjedanje van njene teritorije. Uz vojsku i dinastiju na Krfu je zabeležen i rad srpske Skupštine.

Veština uklapanja citata pojedinih skupštinskih besednika jedna je od vrlina knjige koju prikazujemo. Čitaoci će listajući hroniku lako uočiti pojedine misli velikana srpske istorije XIX i XX veka: Aleksandra i Milana Obrenovića, Kralja Petra I, Nikole Pašića, Ljube Stojanovića, Jovana Skerlića, Triše Kaclerovića i drugih. Marta meseca 1918. godine u ekspozeu u Skupštini, Pašić je pored ostalog rekao: „Germanizam je udario na srpsku zemlju, nadirujući na istoku i samo slobodna i ujedinjena država Srbo-Hrvata i Slovenaca u tesnom prijateljstvu sa Italijom, može zatvoriti put tom germaniskom nadiranjju ka istoku i Jadranskom moru... Mi ne tražimo tuđe zemlje, mi tražimo samo ono što je naše, tražimo da se ukinu ropstvo narodnosti, kao što je ukinuto ropstvo ličnosti, mi tražimo jednakost velikih i malih naroda, slobodu i bratstvo svih narodnosti, tražimo trajan mir za sve narode”.

Početak Skupštinskog razvoja života posle Drugog svetskog rata, Majdanac vidi u „Velikoj antifašističkoj narodnooslobodilačkoj skupštini", koja je zasedala u novembru 1944. godine sa 989 poslanika delegiranih iz narodnooslobodilačkih odbora. Veštom hroničaru nije promakla ni činjenica da su biračko pravo prvi put u Srbiji dobili vojnici i žene prilikom održavanja izbora novembra 1946. godine. Majdanac za ovu godinu veže i prvo oduzimanje mandata, u ovom slučaju dr Dragoljubu Jovanoviću. Tom prilikom Jovanović je rekao sledeće: „U srednjem veku postojala je inkvizicija. Osuđivala je ljude na smrt i slala ih na gubilišta na najrazličitije načine i žive ih je spaljivala, ali svaki optuženi, pre no što je bio presuđen, imao je pravo da bude saslušan. Ako Narodna Skupština Srbije hoće da bude gora od inkvizicije neka kaže da neće da me sasluša i neka mi oduzme reč!”

Skupština Srbije kako nam saopštava autor je do 1918. godine zvanično nosila naziv Srpska narodna skupština. Jedno vreme, kako smo već rekli, posle Drugog svetskog rata nosila je naziv Velika antifašistička narodnooslobodilačka skupština, koja je zamenjena Antifašističkom skupštinom narodnog oslobođenja Srbije (ASNOS). Od 1946-1963. zvala se Narodna skupština Narodne Republike Srbije a od 1963. do septembra 1990. Skupština Socijalističke Republike Srbije. Jedno kratko vreme od septembra 1990. do januara 1991. Skupština Republike Srbije, a od 1991. godine do danas Narodna skupština Republike Srbije. Od svog postanka do danas zasedala je u sledećim zgradama: u Beogradu; Velika

pivara - Dorćol, Narodno pozorište, Kapetan Mišino zdanje (Velika škola), Saveznoj Skupštini, a od 1953. godine do danas u zdanju Skupštine u Ulici Srpskih vladara 14. U Kragujevcu je radila u zgradi Narodne skupštine kod današnjeg bioskopa „Odeon” koja je zidana po nalogu Kneza Miloša. U Nišu tokom Prvog svetskog rata poslanici su se sastajali u osnovnoj školi „Sveti Sava” kod Saborne crkve i zgradi oficirskog doma. Kako smo već rekli za vreme Prvog svetskog rata Skupština je sedela na Krfu.

Završno poglavlje u knjizi *Narodna Skupština Srbije* mr Bore Majdanca nosi naslov *Višestranačka Narodna Skupština Srbije 1990-2000*. Tu su dati svi izborni rezultati za republičku Skupštinu, registrovane parlamentarne stranke, broj birača i niz drugih zanimljivih podataka

vezanih za skupštinski život.

Retko imamo priliku poslednjih godina da se istoriografski rad čitaocima prezentuje u ovako bogatoj publikaciji rađenoj sa mnogobrojnim prilogima: dokumentima, fotografijama, faksimilima, faksimilima pečata, vešto ukomponovanim citatima. Skoro da smo zaboravili kakve sve daje mogućnosti tehničko rešenje jedne publikacije, njen dizajn i lakoća čitanja. Knjiga pred nama u svemu ovome ohrabruje.

Ako bismo sa nekoliko reči želeli da ocenimo ukupno nastojanje Predsedništva Skupštine kao inicijatora ove publikacije, kao i Arhiva Srbije kao njegovog realizatora: neophodno, korisno, trajno i uspešno.

Dr Momčilo MITROVIĆ

Žarko Jovanović, *Valjevo pod okupacijom: 1941-1944*,
INIS, Beograd 2001, str. 286

Knjiga dr Žarka Jovanovića *Valjevo pod okupacijom: 1941-1944* nedavno se pojavila u izdanju Instituta za noviju istoriju Srbije. Posle dugogodišnjeg istraživačkog iskustva, nekoliko studija i monografija koje su tematski okrenute proučavanju fenomena Drugog svetskog rata (poput seljaštva, nastanka i razvoja nove vlasti, kolaboracije, četničkog pokreta), dr Žarko Jovanović je u poslednjoj knjizi posvetio pažnju funkcionisanju grada u uslovima rata i okupacije. Korišćena je brojna i raznovrsna arhivska

građa, objavljena i neobjavljena, koja se nalazi u jedanaest arhivskih i muzejskih ustanova (Vojnoistorijski institut, Arhiv Jugoslavije, Arhiv Srbije, Arhiva SUP-a Srbije, Arhiv Bosne i Hercegovine, Arhiv CK SKJ, Istorijski arhiv Beograda, Istorijski arhiv Valjeva, Narodni muzej Valjeva, Istorijski arhiv Šapca, Istorijski arhiv Užica), memoarska građa, relevantna literatura, štampa. Napisana je jednostavno i pristupačno.

U pogledu kompozicije knjiga je hronološko-problemskog karaktera. Po-